

25	SEVEN PRACTICES FOR BETTER LEARNING <i>Jayashree Wagh</i>
26	समावेशक शिक्षणात शिक्षकाची भूमिका डॉ. भांबरे अरूणा & प्रा. मेहेत्रे स्वाती
27	औरंगाबाद जिल्ह्यातील इयत्तापाचवीच्या वद्यार्थ्यांच्या गत वर्षय संपादनकवृद्धी साठी कृतीकार्यक्रमाचे वकसन व परिणामकारकता श्रीम. वैशाली बा. जहागीरदार
28	समावेशक शिक्षण व शालेय व्यवस्थापन डॉ. सोनुने .एस.एस.
29	शिक्षणातील प्रभावी अध्ययन, समावेशन आणि न्यायतेसाठी ध्येयधोरणे आणि उपक्रम अध्यापन श्री करंजकर भागवत श्रीधर & डॉ सुवर्णा गायकवाड
30	समावेशक शिक्षक व धोरणे प्रा. सौ. मनिषा संजय पाटील
31	प्राथमिकशिक्षणातील समानतेसाठी विविधधोरणे, कार्यनीती आणि सद्यस्थिती वैशाली एकनाथ रामटेके & प्रो.डॉ.चिंचोलीकर के.एल.
32	सर्व समावेशक शाळांमध्ये राबविले जाणारे कार्यक्रम प्रा. डॉ. किशोरी उभे & प्राचार्य श्री. शांताराम पोखरकर
33	MASTERY LEARNING APPROACH ONE OF THE WAYS TO ENCOURAGE BETTER LEARNING, INCLUSION AND EQUITY IN EDUCATION <i>Dr. Pornima Ganesh Kadam</i>
34	RTE ACT (2009) AS A TOOL TO INCLUSIVE EDUCATION IN INDIA <i>Mrs. Savita Kirange</i>

समावे शत शक्षण व शालेय व्यवस्थापन

डॉ. सोनुने .एस.एस. (Pg 118-134)

सहा.प्रा.शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा,यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

नाशिक-४२२२२२, Email id- ssonune@gmail.com

Abstract

गुणवत्ता पूर्ण शक्षण हे सामाजिक समावेशन निर्माण करणारे व राष्ट्र वकासाचे महत्वाचे साधन आहे. कोणत्याही देशाची सामाजिक व सांस्कृतिक स्थिती वकसत करण्याचे शक्षण हे महत्वाचे साधन आहे. शक्षणातून भेदाभेद निर्माण होता कामा नये. शक्षण हे समावे शत असायला हवे. ज्या शक्षणातून सर्वांना समान संधी, समानता , सामाजिक न्यायाचे पाठ, सांस्कृतिक एकात्मतेच धडे मळतील. हे सर्व शक्षणातून वद्यार्थ्यांना देण्यासाठी समावे शत शक्षण हे महत्वाचे ठरते. प्राथमक व माध्यमक स्तरावर मळणारे अनुभव हे अध्ययनार्थींच्या अध्ययनाचा पाया भक्कम करतात. त्यामुळे प्राथमक शक्षणाची व्याख्या करतांना संस्कारक्षम वयात दिले जाणारे शक्षण म्हणजे प्राथमक शक्षण अशी केली जाते, तर कुमारावस्थेत दिले जाणारे शक्षण म्हणजे माध्यमक शक्षण होय. अशी व्याख्या माध्यमक शक्षणाची केली जाते. शालेय शक्षण हा उच्च शक्षणाचा पाया समजला जातो. त्यामुळे शालेय शक्षण हे संस्कारक्षम व दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण मळणे गरजेचे आहे. शालेय शक्षण हे संस्कारक्षम व दर्जेदार व गुणवत्तापूर्ण देण्यासाठी शालेय व्यवस्थापनाची भूमका महत्वाची ठरते.

शालेय व्यवस्थापनावर शाळेचा गुणवत्तापूर्ण वकास व वद्यार्थी कल्याण व गुणवत्ता वकासाची मोठी जबाबदारी आहे.शालेय व्यवस्थापन प्रमुखाला

केवळ शाळेसाठी भौतिक सेवा सुवधा उपलब्ध करून थांबता येत नाही. तर सामाजिक बांधिलकी जपत व वध उपक्रमांचे आयोजन देखील करावे लागते. सर्वसमावेशक शिक्षण म्हणजे सर्वसामान्य शाळेत सर्वसामान्य अध्ययनार्थींबरोबर कोणताही भेदाभेद न करता विशेष व दिव्यांग अध्ययनार्थींना शिक्षण देणे होय. सर्वसामान्य शाळेत विशेष, दिव्यांग अध्ययनार्थींना शिक्षण देतांना शालेय व्यवस्थापनाच्या कार्यात ब-याच गोष्टींचा नव्याने समावेश होईल तर काही बदल देखील स्विकारावे लागेल. शालेय व्यवस्थापनाच्या गतिमान शलतेवरच सर्वसमावेशक शिक्षणाचे उद्दिष्ट पूर्ण होण्यास मदत होईल.

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

1) प्रस्तावना -

समाजातील सर्व स्तरातील सर्व बालकांना कोणताही भेदाभेद न करता सर्वसामान्य शाळेत शिक्षण देणे, म्हणजेच समावेशत शिक्षण. विशेष गरजा असणा-या व दिव्यांग बालकांना सर्वसामान्य शाळेतील मुलांबरोबर शिक्षण देऊन, त्यांच्यांत आत्मवश्वास निर्माण करणे व विशेष व दिव्यांग अध्ययनार्थ्यां वषयी समाजात सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या आदराची भावना निर्माण करणे म्हणजेच समाजात समावेशनाची भावना निर्माण करणे. तसेच त्यांना समाजात आत्मवश्वासाने उभे राहण्यासाठी तयार करणे हा समावेशत शिक्षणाचा महत्वाचा उद्देश आहे. म्हणजेच शालेय स्तर दिल्या जाणा-या समावेशत शिक्षणातून सामाजिक व सांस्कृतिक समता निर्माण होण्यास मदत होईल. त्यामुळेच शालेय स्तरावर दिले जाणारे समावेशत शिक्षण हे

महत्वाचे व गरजेचे ठरते. मात्र शालेय स्तरावर समावेशत शक्षणाची अमंलबजावणी करीत असतांना काही भौतीक , मानवी व आ र्थक घटकांची पूर्तता शालेय व्यवस्थानाला व प्रशासनाला करावी लागेल. अशा भौतीक , मानवी व आ र्थक घटकांच्या उपलब्धते शवाय शालेय स्तरावरील समावेशत शक्षणाला दिशा व गती प्राप्त होणार नाही. शालेय स्तरावरील समावेशत शक्षणाची यशस्विता हि शालेय व्यवस्थापन व प्रशासन यांच्या स क्रये शलतेवर व गति शलतेवरच अवलंबून आहे.

2) संशोधन वषयाची गरज व महत्व :-

वशेष व दिव्यांग अध्ययनार्थींकडे समाजाचा , पालकांचा व व वध घटकांचा दृष्टीकोन हा सामाजिक व सास्कृतिक स्विकृतीचा व सहकार्य शलतेचा अजून फारसा झालेला दिसत नाही. मात्र सर्वसमावेशक शक्षणाच्या माध्यमातून हा दृष्टीकोन सामाजिक व सास्कृतिक स्विकृतीचा व सहकार्य शलतेचा निश्चितपणे होईल. कारण अशा मूल्यांची जोपासणा करण्याचे व ती मूल्यांची वाढ करण्याचे शक्षण हे महत्वाचे साधन आहे. शवाय प्राथ मक शक्षणाची व्याख्या करताच संस्कारक्षम वयात दिले जाणारे शक्षण म्हणजे प्राथ मक शक्षण अशी केली जाते. त्यामुळे नवीन समाज मनात एक सामाजिक समानतेचा , सांस्कृतिक समानेचा व सहकार्य शलतेचा एक नवा अंकूर निर्माण होईल. त्यासाठी शालेय व्यवस्थापनला व सर्व समावेशक शक्षण देतांना

स्विकारावे लागणा-या बदलाचा परिचय करून देण्याच्या दृष्टीकोनीतून सदरील संशोधन वषयाची गरजेचा व महत्वाचा आहे.

3) संशोधन वषयाची उद्दिष्टे :-

१) समावे शत शक्षणासाठी कार्यक्षम शालेय व्यवस्थापनाचे महत्त्व वशद करणे

२) समावे शत शक्षणासाठी शालेय व्यवस्थापनाला कार्याची ओळख करून देणे.

4) गृहितक :-

१) सर्वसमावेशक शक्षणासाठी शालेय व्यवस्थापन भूमका महत्वाची आहे.

5) पारिभाषक शब्दांच्या व्याख्या -

१) सर्वसमावेशक शक्षण - सर्वसामान्य शाळेत सर्वच बालकांना दिले जाणारे शक्षण म्हणजे .

२) सामान्य वद्यार्थी -कोणत्याही प्रकारचे दिव्यांग नसणारे व अध्ययन करण्यासाठी सक्षम असणारे वद्यार्थी.

३) दिव्यांग बालक - दिव्यांगजन अधकार अधनियम २०१६ प्रमाणे दिव्यांग प्रकारानुसार निश्चित झालेले बालक.

(अंध Blindness(२) अल्पदृष्टी Low-vision(३) कुष्ठरोग

Leprosy Cured Persons(४) कर्णबधर Hearing Impairment

(deaf and hard of hearing)(५) अवयवातील कमतरता Loco

motor Disability (६) बौद्धिक वाढ खुंटणे Dwarfism (७) मानसक आजार
Mental Illness (८) बौद्धिक वकलांगता Intellectual
Disability (९) आत्ममग्नता Autism Spectrum Disorder
(१०) बहु वकलांगता Cerebral Palsy (११) स्नायूंची वकृती Muscular
Dystrophy (१२) तीव्र मज्जासंस्थेसंबंधित परिस्थिती Chronic
Neurological Conditions (१३) अध्ययन अक्षमता Specific
Learning Disabilities (१४) मल्टीपल स्केलेरोसिस Multiple
Sclerosis (१५) भाषण व भाषा अपंगत्व Speech and Language
Disability (१६) थॅलेसेमिया Thalassemia (१७) हिमोफिलिया
Hemophilia (१८) सकल सेल रोग Sickle Cell
Disease (१९) बहु वकलांगता Multiple Disabilities including
deaf blindness (२०) अॅसिड अॅटॅक बळी Acid Attack Victim
(२१) पार्किन्सन रोग Parkinson's disease)

४) सामाजिक व सांस्कृतिक समावेशन - विशेष गरजा असणाऱ्या व दिव्यांग मुलांचा सामाजिक व सांस्कृतिक दृष्ट्या स्विकार करून, त्यांना समान संधी देणे, त्यांचा सामाजिक व सांस्कृतिक कार्यात सहभाग घेणे.

५) शालेय व्यवस्थापन - शालेय कामकाज योग्य रितीने परिणामकारक व नियमाप्रमाणे करण्यासाठी असलेली यंत्रणा म्हणजेच शालेय व्यवस्थापन होय

६) अध्ययनार्थी - सर्वसमावेशक शाळेत शिक्षण घेणारा म्हणजे अध्ययनार्थी

७) पंजल- बौद्धिक अक्षम अध्ययनार्थीचे अध्ययन -अध्यापनाचे साधन.

6) संशोधन वषयाची व्याप्ती व मर्यादा -

सदरील संशोधन वषयाच्या आशयाची व्याप्ती सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या व्यवस्थापनापूर्तीच आहे.

मर्यादा -

१) सदरील संशोधन वषय सर्वसमावेशक शिक्षणाच्या व्यवस्थापन व प्रशासन पूर्ताच मर्यादीत आहे.

२) सदरील वषयामध्ये सर्वसमावेशक शिक्षणासाठी आवश्यक असलेल्या व्यवस्थापन संदर्भात (चर्चासत्राच्या शब्दमर्यादेमुळे) पूर्णत : वचार आलेला नाही.

३) सदरील संशोधन वषय फक्त वद्यार्थी सेवा, सुरक्षा, कल्याण व गुणवत्ता व्यवस्थापना पुरतेच मर्यादीत आहे.

7) संशोधन कार्यपध्दती - दस्तऐवज वश्लेषीकरण पध्दती

सदरील संशोधन वषयाचा अभ्यासकरतांना लहित असतांना संशोधकाने दस्तऐवज वश्लेषीकरण पध्दतीचा वापर केला आहे. त्यासाठी उपलब्ध झालेल्या दस्तऐवजांचे वाचन , वमर्षी चंतन करून, सामान्य शाळेचे व्यवस्थापन व वशेष शाळेचे व्यवस्थापन यांच्या बाबतचा वचार केला आहे.

शेवटी दोन्ही शाळेच्या शालेय व्यवस्थापनाचा वचार करून सदरील व पेपरच्या वषय व आशय घटकांची मांडणी केली आहे.

8) शाळेच्या व्यवस्थापनाची क्षेत्र :-

वास्तवक पाहता शालेय व्यवस्थापनाला आपणाला क्षेत्रांच्या व्याख्येत मांडता येणार नाही. कारण शालेय व्यवस्थापनाला एकसंघ पणे कार्य करावे लागते. तरीही अध्ययनाच्या सोईसाठी खालील प्रमाणे शालेय व्यवस्थापनाची क्षेत्र मांडलेली आहे.

१) शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासन २) आर्थिक व्यवस्थापन ३) वद्यार्थी सेवा, सुरक्षा, कल्याण व गुणवत्ता व्यवस्थापन ४) शालेय रचना व भौतिक सुवधा ५) कार्यालयीन व्यवस्थापन ६) मानवी संबंधाचे व्यवस्थापन ७) आपत्ती व्यवस्थापन

वरील सात क्षेत्रांपैकी सदरील अभ्यास वषयात फक्त वद्यार्थी सेवा, सुरक्षा, कल्याण व गुणवत्ता व्यवस्थापन या वषया पुरताच वचार केला आहे. त्यात खालील मुद्द्यांचा वचार प्रामुख्याने वचारात घेतलेला आहे.

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम -२००९, वकलांग व्यक्तीसाठी (समान संधी, हक्काचे संरक्षण, आणि पूर्ण सहभाग) अधिनियम - १९९५, तसेच लैंगिक गुन्ह्यापासून बालकांचे संरक्षण कायदा (POCSO) २०१२ व दिव्यांगजन अधिकार अधिनियम प्रमाणे सर्वसमावेश शिक्षणात शालेय व्यवस्थापन व प्रशासनाला वद्यार्थी सेवा, सुरक्षा, कल्याण

व गुणवत्ता वकासासाठी पूढील प्रमाणे कार्य करणे अत्यावश्यक व गरजचे आहे. तेंव्हाच सर्वसमावेश शक्षणाद्वारे हे वद्यार्थी गुणवत्तानिर्माण करणे, सामाजिक समावेशन निर्माण करणारे व राष्ट्र वकासाचे महत्वाचे करण्याचे ध्येय साध्य होईल.

१) वद्यार्थी प्रवेश - बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शक्षणाचा हक्क अधिनियम - २००९ मधील तरतुदी नुसार ६ ते १४ वयोगटातील सर्व बालकांना प्रवेशासाठी प्रवेशपूर्व चाळणी परिक्षे शवाय प्रवेश मळण्याचा हक्क प्राप्त झालेला आहे. तसेच वयानुसार इयत्तेत प्रवेश मळण्याचा हक्क देखील प्राप्त आहे. मात्र वयानुसार प्रवेश दिलेल्या बालकाला विशेष शक्षण देणे व भावनिक आधार देणे याची जबाबदारी अध्यापक , शालेय व्यवस्थापन व शासन यांच्यावर येते. तसेच वकलांग व्यक्तीसाठी (समान संधी , हक्काचे संरक्षण , आ ण पूर्ण सहभाग) अधिनियम - १९९५ मधील तरतुदीचा देखील वचार वद्यार्थी सेवा, सुरक्षा, कल्याण व गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या दृष्टीकोनातून करण्यात आहे.

२) ताणतणाव वरहित शक्षण - सर्वसमावेशक शक्षण घेणा-या सर्वच प्रकारच्या बालकांचे अध्ययन परिणाम कारक व दर्जेदार व्हावे व अध्यापकाने वद्यार्थी केंद्रीत पध्दतीने अध्यापन करण्यासाठी अध्यापकांना वेळोवेळी शासनाकडून प्र शक्षण पुर वण्यात येत आहे. असे प्र शक्षण अध्यापकांना हे शालेय व्यवस्थापनाचे कार्य आहे. जेणे करून सर्वसमावेश

सर्वच बालकांचे शिक्षण हे हसत - खेळत पूर्ण होईल. या शवाय शाळेतील सर्वच वद्यार्थ्यांना शाळेत वाटेल असे सुरक्षीत वातावरण ठेवणे.

3) बैठकीची व्यवस्था - सर्वसमावेशक शाळेत शिक्षण घेणा-या प्रत्येक अध्ययनार्थीला आरामदायी व अध्ययनार्थीच्या अध्ययन वषयक गरजेनुसार योग्य ठिकाणी , योग्य बैठक व्यवस्था असणे आवश्यक आहे.

4) सर्वसमावेशक शिक्षणासाठी मूलभूत भौतिक सेवा - सुवधा - भारताचे भवष्य शाळा - शाळांमधून घडते आहे, असे कोठारी आयोगाने म्हटले आहे. यांचा अर्थ शाळा म्हणजे चार भंतीच्या आतील बंदिस्त वातावरण असा नाही. तर अध्ययनार्थीच्या अध्ययनासाठी शाळेत उपलब्ध असलेल्या व वध सोयी - सुवधाच्या द्वारे अध्ययन- अध्यापनाचे ठिकाण. सामान्य शाळेतील अध्ययनार्थी पेक्षा काही वेगळ्या सुवधा सर्वसमावेशक शिक्षण देतांना शाळेत निर्माण कराव्या लागतील कंवा पूरवाच्या लागतील. जसे की दिव्यांग अध्ययनार्थींसाठी त्याच्या प्रकारानुसार अध्ययन साहित्य. शाळेतील अध्ययनार्थींची बैठक व्यवस्था, अध्ययन -अध्यापनाची साधने उदा. अल्पदृष्टी असलेल्या अध्ययनार्थींसाठी मोठी अक्षरे असलेली पुस्तके, व वध प्रकारची दृक-श्राव्य साधने, व वध भंग, ब्रेल लपीची पुस्तके, पुस्तक वाचन मशिन (book reading machine) , स्पर्शज्ञान व वध शैक्षणिक साहित्ये. बौद्धिक अक्षमता (मतिमंदता असलेले वद्यार्थी)

असलेल्या वद्यार्थ्यांसाठी पझल, लाकडी ठोकळे, रंगीत चित्रे, इतर दृक-श्राव्य साधने, वद्युत व्यवस्था व बौद्धिक अक्षमतेच्या तीव्रतेनुसार शैक्षणिक साधनांमध्ये बदल करून वा नवीन साधन निर्माण करून साधने वापरावी लागतात. तसेच कर्ण बंधर (मुक-बंधर) अध्ययनार्थींसाठी मोठ्या आवाजातील स्पिकर यंत्रणा व श्रवण यंत्रणा (वैयक्तिक मायक्रो फोन) या शवाय व वध थेरपी रूम (उपचार रूम -वाचा तज्ज्ञ कक्ष, भौतिक चकत्सक कक्ष, व्यवसायिक कक्ष, मानसशास्त्र तज्ज्ञ रूम) गरजेनुसार उपलब्ध असल्यास चांगलेच आहे. तसेच सर्व सामान्य शाळेत असलेल्या सर्व सुवधा देखील या शाळेत असणे आवश्यक असणे गरजेचे आहे.

तसेच सर्व सामान्य मुलाबरोबर शाळेत योग्य व आरामदायक स्थितीत बसता येण्यासाठी बैठक व्यवस्था शाळेत असणे गरजेचे आहे. तसेच शाळेत स्वच्छतागृहमध्ये सामान्य व कमोड पध्दतीचे प्रसाधन गृह, तसेत उंच ठिकाणी चढण्या- उतरण्यासाठी रॅम कंवा लफ्ट असणे आवश्यक आहे. आपत्ती कालीन परिस्थितीत सर्वसमावेश शाळांकडे त्यासंदर्भातील भौतिक सुवधा असणे आवश्यक ठरते. आपत्ती कालीन परिस्थितीत त्यांना मदत मळण्यासाठी त्यांच्या दिव्यांग प्रकारनुसार ओळखपत्र असणे गरजेचे असते की ज्या ओळख पत्रावरून अध्ययनार्थींची गरज समोरच्यामदतीस व्यक्तीला लक्षात येईल. तसेच व्हिल चेअर, विशेष काठी (घंटी असलेली पांढरी काठी). तसेच शिक्षणाचा अधिकारानुसार दिव्यांग अध्ययनार्थींना शाळेत

येण्या - जाण्यासाठीची परिवहन सेवा -सु वधा असणे दे खल गरजेचे आहे.
निवासी प्रकारच्या सर्वसमावेशक शक्षण देणा-या शाळांमध्ये निवासासाठी
दिव्यांग अध्ययनार्थींना सुखकर होईल अशा प्रकारची व्यवस्था असावी.

या शवाय दिव्यांग प्रकारानुसार व सामान्य शाळेतील
अध्ययनार्थींच्या प्रकारानुसार सर्वसमावेशक शाळेत विशेष व दिव्यांग व
सामान्य अध्ययनार्थींना अध्ययन- अध्यापन करतांना भौतिक सेवा- सु वधा
असणे आवश्यक ठरते.

थोडक्यात म्हणजे सर्वसमावेशक शक्षण घेणा-या प्रत्येक
अध्ययनार्थींच्या गरजेनुसार आवश्यक त्या मूलभूत सेवा सु वधांची पूर्तता
होणे आवश्यक आहे. अध्ययनार्थींच्या गरजेनुसार - अध्ययन साहित्य,
गणवेश , वेगवेगळे सर्व अध्ययनार्थी येतील असे वेगवेगळ्या प्रकारचे
वेगवेगळे स्वच्छता गृह, पण्याच्या पाण्याची सु वधा, ग्रंथालय आ ण
वाचनालयात असल्यास त्यात व वध प्रकारची पुस्तके असायला हवीत , तसेच
वशेष व दिव्यांग अध्ययनार्थींसाठी ब्रेन लपी, बुक वाचन म शन व इतर
अध्ययनास साह्य होईल अशी वशेष वधायक साधने असणे दे खल
आवश्यक आहे.

५) कार्यक्षम मनुष्यबळ:-

कोणत्याही यंत्रणेचे यश हे त्या यंत्रणेत कार्य करणा-या कूशल
व कार्यक्षम , कार्यतत्पर यंत्रणेवर अवलंबून असते. सर्व समावेशक शक्षणाला

देखील वरील तत्व लागू पडते. सर्व समान्य शाळेच्या माध्यमातून सर्वसमावेशक शिक्षण देतांना सर्वात प्रथम कार्यक्षम मनुष्यबळाचा वचार करावा लागतो. त्यात शिक्षणक्षेत्रातील व वध स्तरावरील अधिकारी, शिक्षणयंत्रणेत कार्यकरणारे मनुष्यबळ, शाळेचा मुख्याध्यापक, वर्ग शिक्षक, शाळा व्यवस्थापन समिती तसेच दिव्यांग अध्ययनार्थींच्या प्रकारानुसार आवश्यक असलेल्या तज्ज्ञ व्यक्तींचा समावेश होतो. त्यात डॉक्टर, व वध थेरपीस्ट, केअर टेकर (काळजी घेण्यारी व्यक्ती) आहार तज्ज्ञ, मानसोपचार तज्ज्ञ, तसेच व वध प्रकारानुसार विशेष अध्यापकांच व पालकांचा समावेश होतो.

ब-याचदा पालकांचीच आपल्या पाल्याच्या अवस्थेकडे पाहून अवस्था बिकट झालेली असते. त्यासमोर पाल्याच्या भावी आयुष्याचा गंभीर स्वरूपाचा प्रश्न व सारखी चंता असते. अशावेळी पालकांना धर देऊन, त्यांना सर्वसमावेशक शिक्षणाचे महत्त्व समजावून सांगण्याचे कार्य सर्वसमावेशक शिक्षण देणा-या शाळेच्या व्यवस्थापन मंडळाने व शाळेच्या मुख्याध्यापकाने केले पाहिजे. त्यासाठी सर्वसामान्य शिक्षणासाठी कार्य करणा-या शाळेच्या व्यवस्थापन मंडळाला, मुख्याध्यापक, तसेच अध्यापक व अध्यापकेत्तर कर्मचारी यांना दिव्यांग व विशेष अध्ययनार्थींच्या शिक्षणासाठी प्र शिक्षण देणे आवश्यक व गरजेचे ठरते. कंवा प्रत्येक शाळेत कंवा केंद्रीय शाळेत विशेष शिक्षण देणा-या अध्यापकांची गरजेनुसार नियुक्ती करणे आवश्यक आहे.

त्याच बरोबर दिव्यांग अध्ययनार्थींच्या प्रकारानुसार ब-याचदा व वध थेरपीस्ट, डॉक्टर - नर्स , आहार तज्ज्ञ, (काळजी वाहक) केअर -टेकर यांची देखील आवश्यकता असते. या शवाय व वध शैक्षणिक साधनांचा सर्वसमावेशक शिक्षणात कसा करावा, याचे देखिल प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे.

थोडक्यात म्हणजे सर्वसमावेशक शिक्षण देतांना सर्वसामान्य शाळेत उपलब्ध असलेल्या मनुष्यबळाला अधिक सक्षम करण्यासाठी व वध प्रशिक्षणाची नियमितपणे आवश्यकता असत. तसेच गरजेनुसार अशा शाळेतील दिव्यांग व विशेष अध्ययनार्थींना अध्ययन- अध्यापन करण्यासाठी सर्वसामान्य शाळेतील अध्यापकांसारखे , विशेष शिक्षण देणारे अध्यापक देखील गरजेनुसार नेमणे आवश्यक आहे. या शवाय शिक्षक- शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमात सर्वसमावेशक शिक्षणाचा देखिल समावेश करणे आवश्यक आहे. मात्र तो अभ्यासक्रम केवळ सैध्दान्तिक असायला नको. तर त्यातून सर्वसमावेशक शिक्षणाबाबतची प्रत्यक्ष अनुभूती छात्राध्यापकांना मळायला हवी.

६) व वध स्पर्धांचे आयोजन व व वध कला व छंद मंडळे -

अध्ययनार्थींच्या व वध कला गुणांचा विकास होणास होण्यासाठी सर्वसमावेशक शाळेत व वध कला व छंद मंडळे स्थापन करणे आवश्यक आहे. जेणे करून सर्वसमावेशक शिक्षण घेणा-या प्रत्येक बालकाला त्यांच्या अंगी

असलेल्या अंगभूत गुणांचा विकास करण्यास वाव मळेल व त्याच्यांत सामाजिक, सांस्कृतिक, समानतेची भावना निर्माण होईल. उदा. गायन, चित्र, नाटय, अभिनय, संगतआदी प्रमाणे.

७) व वध खेळाचे साधने , पटांगणे व क्रीडांगण -

सर्वच अध्ययनार्थींच्या सर्वांगण विकासासाठी शाळेत शैक्षणिक साहित्याबरोबरच व वध खेळाची साधने असणे आवश्यक आहे. खेळ हे मानसक स्वास्थ्य निरोगी ठेवण्याचे व शरीर निरोगी ठेवण्याचे महत्वाचे कार्य करते. त्यामुळे प्रत्येक सर्वसमावेश शाळेत अध्ययनार्थींसाठी खेळाचे साहित्य व व वध प्रकारची क्रीडांगणे असायला हवीत. या शवाय सर्वच अध्ययनार्थींना खेळाच्या तासकेत खेळाची संधी उपलब्ध होणे आवश्यक आहे.

८) वद्यार्थ्यांचे आरोग्य व वैद्यकीय तपासणी -

सर्व समावेश शाळेत अध्ययन करणा-या शाळेतील अध्ययनार्थींचे आरोग्य निरोगी ठेवण्यासाठी अध्ययनार्थींची नियमित आरोग्य तपासणी देखील होणे गरजेचे आहे. शवाय प्रत्येक शाळेत प्रथमोपचार साहित्याची उपलब्धता असणे , तसेच समुपदेशनाची व्यवस्था सुवधा असणे देखिल गरजेचे व अत्यावश्यक आहे.

या शवाय सर्वसमावेशक शाळेत अध्ययनार्थींच्या विकासाच्या दृष्टीकोनातून खालील काही गोष्टी करता येतील जसे की , कुल योजना वद्यार्थी संचयिकां योजना, शालेय व्यवस्थेत वद्यार्थ्यांचा सहभाग, शालेय

परिसराशी समरसता उपक्रम, अध्ययनार्थी स्वयं शस्तीसाठी उपक्रम, वद्यार्थी शष्यवृती व स्पर्धा परिक्षांचे आयोजन व नियोजन आदी बाबींचा देखील कराव्या लागतील.

वरील सर्व सेवा, सुवधा पुरवण्याची जबाबदारी शालेय व्यवस्थापन व प्रशासन

10) निष्कर्ष :-

१) समाजातील सर्व घटकांना शक्षण हे सर्वसमावेशक शक्षण पध्दतीने शक्षण देण्यासाठी सर्व सेवा सुवधा ह्या शालेय व्यवस्थापन व प्रशासनाने पुरवणे आवश्यक आहे. विशेष व दिव्यांग दिव्यांग अध्ययनार्थींची सामाजिक व सांस्कृतिक स्विकृती होण्यासाठी पोषक वातावरण तयार करण्यासाठी शालेय व्यवस्थापनाची भुमका महत्वाची आहे.

२) सर्वसमावेश शक्षणाच्या यशस्वितेसाठी विशेष , दिव्यांग व सामान्य अध्ययनार्थींना त्याच्या क्षमतांचा विकास करण्यासाठी भौतिक , मानवी व आर्थिक सुवधा महत्वाच्या आहेत.त्या नियमाप्रमाणे शालेय व्यवस्थापनाने अध्ययनार्थींच्या वकासासाठी पुरवणे आवश्यक आहे.

३) विशेष व दिव्यांग अध्ययनार्थींचे अध्ययन परिणामकारक होण्यासाठी त्यांना व वध शैक्षणिक साधने सर्वसमावेश शाळेत असणे गरजेचे आहे.

11) शफारशी :-

१) सर्वसमावेशक शिक्षण देणा-या शालेत अध्ययन करणा-या अध्ययनार्थींसाठी शासनाने व त्या शाळेच्या व्यवस्थापन मंडळाने सर्व सुवधा उपलब्ध करून द्याव्या.

२) सर्व सामान्य शाळेत अध्ययन करणा-या अध्ययनार्थींचे अध्ययन परिणाम कारक होण्यासाठी विशेष सुवधा बरोबरच विशेष शिक्षकांची, तसेच काळजी घेणा- व्यक्तीची, वैद्यक्य, मानसशास्त्राशी संबंधित व इतर संबंधित क्षेत्रातील व्यक्तीची नेमणूक करण्यात यावी.

३) सर्वसमावेशक शिक्षणासाठी सर्वच सामान्य शाळेतील अध्यापकांना सर्वसमावेशक शिक्षणाचे प्रशिक्षण देण्यात यावे.

10) सारांश

शालेय स्तरावर समावेशक शिक्षणाची अमंलबजावणी करित असतांना काही भौतिक, मानवी व आर्थिक घटकांची पूर्तता होणे आवश्यक व गरजेचे आहे. अशा भौतिक, मानवी व आर्थिक घटकांच्या उपलब्धते शवाय शालेय स्तरावरील समावेशक शिक्षणाला दिशा व गती प्राप्त होणार नाही. उच्च शिक्षणाचा पाया मजबूत करण्यासाठी आवश्यक गरजांची पूर्तता करणे शालेय व्यवस्थापन व प्रशासनाने करणे आवश्यक ठरते.

11) संदर्भ ग्रंथ सूची:

१) त्रिपाठी लालबचन, (१९८३), मनोवैज्ञानिक अनुसंधान पध्दती, हरप्रसाद, भार्गव, आगरा.

२) मानसशास्त्र परिभाषा कोष, (१९९१), भाषा संचालनालय, मुंबई प्रकाशन.

- ३) मुखापाध्याय म. (२००१), शिक्षणातील सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापन, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे.
- ४) अरुणकुमार सिंह, (२०००), उच्चतर सामान्य मनोविज्ञान, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली.
- ५) संध्यालिमये, (२०१६), योजना मासिक, (लेख-दिव्यांग बांधवांचा सर्वसमावेश कप्रवास), मुंबई.
- ६) इंदुमतीराव, (२०१६), योजना मासिक, (लेख-शैक्षणिक धोरण आणि दिव्यांग), मुंबई.
- ७) भारत सरकार राजपत्र, (२०१६), दिव्यांगजन अधिकार अधिनियम, २०१६.
- ८) महाराष्ट्र शासन- शालेय आपत्ती व्यवस्थापन नियोजन
- ९) महाराष्ट्र शासन राजपत्र-असाधारण भाग चार-अ, (२०१२), बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क अधिनियम, २००९
- १०) महाराष्ट्र शासन राजपत्र-असाधारण भाग चार-अ, (२०१२), बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा हक्क नियम, २०११
- १२) लैंगिक अपराधों से बालकों का संरक्षण अधिनियम, २०१२